

УДК 364.22 (477)

Л.М. ЧЕРЕНЬКО

канд. екон. наук, зав. відділу
Інститут демографії та соціальних досліджень
ім. М.В. Птухи НАН України
E-mail: cherenko@ukr.net

НОВІ ФОРМИ БІДНОСТІ В УКРАЇНІ: ОСНОВНІ ПРОЯВИ ТА ОЦІНКА МАСШТАБІВ ЯВИЩА

Розглянуто ключові прояви бідності населення України, що можуть бути ідентифіковані за даними 2013–2014 років, – неспроможність оплати за лікування, незадовільні житлові умови чи ризик їх погіршення, кредитно-фінансова неспроможність домогосподарства, втрата майна і джерел існування внаслідок бойових дій. У роботі зроблено спробу обґрунтувати трансформацію означених проявів у нові форми бідності та оцінити масштаб явища. Для цього теоретична схема дослідження передбачає: визначення лінії бідності (монетарної чи немонетарної), а також встановлення порогу вразливості до кожної з форм бідності. Розглянуті чотири форми бідності (через захворювання, за житловими умовами, за ознакою заборгованості та раптова бідність внаслідок бойових дій) мають різний масштаб, але тою чи іншою мірою визначають сучасне «обличчя» української бідності та вимагають принципового перегляду політики протидії бідності та соціальному виключенню.

Ключові слова: бідність, фінансова неспроможність, раптова бідність, витрати на лікування, житлові умови, заборгованість, втрата майна та джерел існування, політика протидії бідності.

Л.М. Черенко

канд. екон. наук, зав. отделом
Институт демографии и социальных исследований
им. М.В. Птухи НАН Украины
E-mail: cherenko@ukr.net

НОВЫЕ ФОРМЫ БЕДНОСТИ В УКРАИНЕ: ОСНОВНЫЕ ПРОЯВЛЕНИЯ И ОЦЕНКА МАСШТАБОВ ЯВЛЕНИЯ

Рассмотрены ключевые проявления бедности населения Украины, которые могут быть идентифицированы по данным 2013–2014 годов, – невозможность оплаты за лечение, неудовлетворительные жилищные условия или риск их ухудшения, кредитно-финансовая несостоятельность домохозяйства, потеря имущества и источников существования вследствие боевых действий. В работе сделана попытка обосновать трансформацию данных проявлений в новые формы бедности и оценить масштаб негативного явления. Для этого теоретическая схема исследования предполагает: определение линии бедности (монетарной или немонетарной), а также установление порога уязвимости к каждой из форм бедности. Рассмотренные четыре формы бедности (вследствие заболевания, по жилищным условиям,

© ЧЕРЕНЬКО Л.М., 2015

по признаку задолженности и внезапная бедность в результате боевых действий) имеют разный масштаб, но в той или иной степени определяют современное «лицо» украинской бедности и требуют принципиального пересмотра политики противодействия бедности и социальному исключению.

Ключевые слова: бедность, финансовая несостоятельность, внезапная бедность, расходы на лечение, жилищные условия, задолженность, потеря имущества и источников существования, политика противодействия бедности.

L. M. Cherenko

PhD (Economics), Head of Department
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine
01032, Kyiv-32, T. Shevchenko Blvd., 60
E-mail: cherenko@ukr.net

NEW FORMS OF POVERTY IN UKRAINE: KEY MANIFESTATIONS AND EVALUATION OF SCALE OF THE PHENOMENON

This article considers key manifestations of poverty in Ukraine that can be identified according to the data for the years 2013–2014, such as: the inability to pay for treatment, poor living conditions or the risk of their deterioration, credit and financial inability of households, loss of property and livelihoods because of war. The paper attempts to justify transformation of these manifestations in new forms of poverty and assess the scale of the phenomenon. For these goals the theoretical scheme of study consist of: the definition of the poverty line (monetary or non-monetary), and setting of the threshold of vulnerability to each poverty form. Four poverty forms, which are considered in the article, (due to disease, for living conditions, on the basis of debt and poverty due to sudden combat action) show different scale of the phenomenon, but to some extent determine the current «face» of Ukrainian poverty and require a fundamental revision of policies against poverty and social exclusion.

Key words: poverty, financial inability, sudden poverty, expenditures for treatment, living conditions, debt, loss of property and livelihoods, policies against poverty

Постановка проблеми. Впродовж тривалого періоду досліджень бідності в Україні спостерігалось формування усталених тенденцій щодо масштабу явища та профілів бідного населення. Так, починаючи з 2001 року невпинно знижувалися рівні абсолютної бідності, і лише криза 2008–2009 років призупинила позитивний рух. Показники відносної бідності залишалися практично незмінними впродовж 2000-х років, з незначними коливаннями у бік збільшення в періоди економічного зростання і зниженням значень із початком останньої кризи, що стало результатом політики перерозподілу доходів від середніх до бідніших прошарків суспільства. Стабільними залишалися і основні профілі бідності, що свідчило про неефективність політики та незмінні принципи розподілу доходів у суспільстві.

Ситуація почала змінюватися після 2011 року: економічні події, які розвивалися внаслідок останньої кризи та пов'язаних з нею процесів стагнації, провокували звуження споживчих можливостей переважної більшості населення та спричиняли гострий дефіцит поточних ресурсів домогосподарств. В свою чергу ці процеси підштовхували до формування нових проявів бідності, принципово відмінних від попереднього періоду. Україна у 2012 році перебувала в стані невизначеності, коли будь-яка подія могла відіграти роль каталізатора як негативного, так і позитивного сценарію розвитку ситуації з бідністю. Події наступного року свідчили про розгортання економічної кризи та погіршення становища переважної більшості населення. Отже, ще до активних бойових дій, станом на початок 2014 року можна констатувати появу принципово нових ознак бідності, або навіть нових її форм, які потребують

детального дослідження. В подальшому бойові дії на Донбасі не лише загострили наявні проблеми, але й призвели до масштабного явища раптової бідності, з яким Україна досі не стикалася.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. З середини 1990-х років проблему бідності активно обговорювали в наукових колах України. Найбільш відомими є роботи Е.М. Лібанової (E. Libanova) [1], де вперше в Україні закладено теоретико-методологічне підґрунтя бачення проблеми; Ю.І. Саєнка (Yu. Saenko) [3], в яких розглядаються здебільшого соціологічні аспекти проявів бідності; А.Ф. Ревенка (A. Revenko) [2], які були присвячені статистичній оцінці явища та порівнянню його масштабів з радянським періодом; І.Ф. Гнібіденка (I. Hnybidenko) [4], який розглядає бідність як складову соціальної безпеки та акцентував увагу на специфіці бідності сільського населення; В.О. Мандибури (V. Mandybura) [5], де бідність визначено в контексті загального зниження життєвого рівня населення та кризи суспільного устрою, В.І. Паніотто (V. Paniotto), присвячених особливостям вимірювання бідності з використанням даних соціологічних опитувань. Однак в останні роки ця тема певним чином випала з переліку пріоритетних напрямів досліджень, оскільки сталість тенденцій та профілів бідності робили малоєфективними подальші наукові пошуки. Публікації останніх років концентрувалися переважно на оцінках масштабів явища серед окремих груп населення та немонетарних аспектах бідності. Поява нових форм бідності поки не мала активного обговорення в науковій літературі, оскільки з об'єктивних причин не могла бути повністю ідентифікована.

Метою статті є обґрунтування появи нових форм бідності та оцінка можливого масштабу явища.

Виклад основного матеріалу. Пошуковий аналіз, здійснений на основі наявних інформаційних джерел та експертних висновків, дає підстави для ідентифікації чотирьох нових проявів бідності, які можуть трансформуватися чи вже трансформуються у новій формі.

Насамперед, це *бідність через захворювання або медична бідність*. Зниження фінансової спроможності домогосподарств, особливо в частині так званих вільних від обов'язкових витрат коштів, співпало в часі з процесами постійного звуження каналів фінансування охорони здоров'я з бюджетів усіх рівнів, відомчих структур та страхових фондів. До цього вже традиційно додавалося недосконале управління галуззю і неефективне ціноутворення на комерційні медичні послуги, які не змогли створити справжньої конкуренції у сегменті середніх прошарків суспільства. Всі ці процеси разом призвели до ситуації, коли більш-менш серйозне захворювання одного з членів сім'ї (особливо з необхідністю хірургічного втручання) могло стати причиною настання бідності для родини з середніми доходами.

До 2009 року ця форма бідності не була чітко окресленою, ситуація залежала від низки чинників і складалася по-різному залежно від місця проживання, відомчого підпорядкування медичного закладу, можливості отримати допомогу від родичів, приналежності до пільгових категорій тощо. Отже, впродовж міжкризових років традиційно вкрай важкі захворювання спричиняли бідність сімей. Натомість, в останні роки проблема зазнає критичних масштабів: за період 2005–2012 років витрати домогосподарств на охорону здоров'я зросли майже вдвічі (за системою національних рахунків у співставних цінах 2012 року)¹ [6, 7], а реальні грошові доходи

¹ Розраховано на основі даних статистичних збірників: Національні рахунки України за 2011 рік. – К. : Державна служба статистики України, 2013. – С. 27–31; Національні рахунки України за 2012 рік. – К. : Державна служба статистики України, 2014. – С. 25–29.

домогосподарств виросли за цей період лише у 1,6 рази². Зрозуміло, що 2013–2014 роки суттєво погіршили дане співвідношення, поставивши численні родини в ситуацію виживання. Якщо врахувати, що плата за медичні товари та послуги частіше не залежить від фінансової спроможності домогосподарства³, а визначається специфікою захворювання, то можна припустити, що досить висока частка населення стикається з серйозними ризиками збідніння у зв'язку з хворобою одного з членів родини.

Друга специфічна форма бідності пов'язана з успадкованою ще з радянських часів житловою проблемою, яка останнім часом загострюється та набуває ознак *бідності за ознакою житлових умов*. Значний відсоток родин традиційно має незадовільні житлові умови як за кількісними, так і за якісними характеристиками помешкання. В останні роки стала поширеною практика оренди квартир тими сім'ями, які отримують пристойні поточні доходи, проте не мають власного житла або хочуть покращити свої житлові умови. Звуження ринку праці внаслідок останньої кризи та подальшої стагнації економіки, загострення кризових явищ впродовж останнього року, поставили в особливо хитку ситуацію ті сім'ї, які вирішували житлову проблему шляхом оренди житла за рахунок поточних доходів. Втрата бодай одного з джерел доходів для таких сімей означала фактичну втрату традиційних житлових умов і значне погіршення умов життя в цілому.

Тісно пов'язаним з житловою проблемою, але окремим проявом бідності сьогодні є кредитно-фінансова неспроможність домогосподарств. З одного боку, її заручниками стали практично всі сім'ї зі значними кредитними зобов'язаннями, особливо у валюті, оскільки впродовж тривалого періоду в країні відбувалися процеси звуження купівельної спроможності доходів і відповідно так званих вільних коштів. Отже, віддавати борги з кожним роком стає важче, а накопичення боргу ставить родини у ситуацію безвиході. З іншого боку, значна кількість родин, вимушених сьогодні з різних обставин звертатися за кредитами, потрапляють у кабалу через підвищення і без того надвисоких банківських ставок. А група традиційно бідних взагалі обмежена у можливості кредитування. Таким чином, масштабність явища заборгованості перед банківськими установами та надвисокі ставки по кредитах на фоні зниження реальних доходів населення дають підстави говорити про бідність *за ознакою заборгованості*.

Внаслідок бойових дій на Донбасі у 2014 році з'явилася нова форма бідності – *раптова бідність через втрату майна та джерел для існування*, якої зазнали як вимушені переселенці, так і сім'ї, постраждали внаслідок бойових дій на територіях проживання. Станом на кінець року чисельність зареєстрованих переселенців наблизилася до одного мільйону осіб, і більшість з них опинилася у зоні ризику раптової бідності, оскільки не мали значних заощаджень, здатних компенсувати втрати (навіть тимчасові), або рівня кваліфікації, який гарантував би відновлення на новому місці проживання трудових джерел доходів у повному обсязі. Оцінити масштаби втрат майна та ризику раптової бідності населення, яке залишилося у місцях постійного проживання, поки що надзвичайно важко, насамперед тому, що процес нині перебуває в розвитку, і загальна ситуація є мало прогнозованою.

---

² Розраховано за даними Обстеження умов життя домогосподарств, що проводить Держслужба статистики України на постійній основі.

³ Якщо при купівлі споживчих товарів та послуг є широкий вибір за ціновою групою, то у випадку з медичними товарами та послугами такий вибір украй обмежений.

Усі означені форми бідності висувають нові виклики для політики, оскільки не можуть бути подолані лише традиційними методами – через політику оподаткування, перерозподіл доходів, вдосконалення політики на ринку праці та у системі соціальної підтримки. Розробка нових напрямів політики вимагає всебічної оцінки явища, ідентифікованого в сьогodнішніх реаліях. На жаль, для поглибленого дослідження проблеми наявне інформаційне поле є завузьким, проте воно дає можливість окреслити масштаби явища та дати окремі структурні оцінки.

Нові підходи у вимірюванні бідності впродовж останніх десятиріч зосереджувалися на розвитку немонетарної складової, що вкрай ускладнювало методичний апарат та знижувало точність оцінок. Однак, немонетарна бідність є причиною та наслідком монетарної бідності, тобто так чи інакше замикається на традиційних вимірах.

Коли ми говоримо про масштаби монетарної бідності, то маємо на увазі ті сім'ї, які опинилися за проведеною межею. Ми можемо впевнено стверджувати, що такі сім'ї є вразливими до будь-яких зовнішніх обставин, оскільки вже вимушені відмовляти собі в найнеобхідніших благах для нормального життя. Проте існує певна група сімей, чиї доходи перевищують межу бідності, але ця дистанція настільки незначна, що будь-які негативні суспільні процеси та явища можуть спричинити різке погіршення їх становища. Отже, вони займають нестійку позицію у соціальній ієрархії та мають вищі за середні в країні ризики бідності, а отже є вразливими (рис. 1). Чисельність групи вразливих до бідності прямо залежить від специфіки розподілу населення за доходами. В українських реаліях, коли скупченість у зоні низьких доходів є високою, чисельність групи вразливих може перевищувати чисельність саме бідних.

Якщо виходити з такої позиції, то поширення нових форм бідності зачіпає насамперед групи бідних та вразливих до бідності, і значно меншою мірою – тих, хто має стійке матеріальне становище. Проте надзвичайно складно провести межу між вразливістю до бідності і стійким становищем. Доцільніше обґрунтовувати межу вразливості окремо для кожної з визначених нових форм бідності.

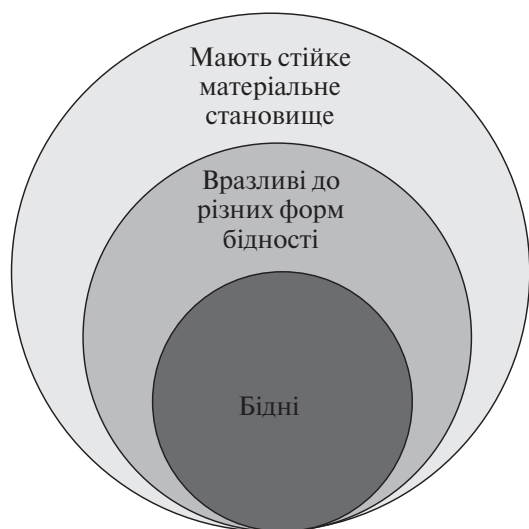

Рис. 1. Теоретична схема розподілу населення за ступенем вразливості до бідності

Наприклад, якщо ми говоримо про *бідність через захворювання*, то навіть представники найбільш забезпечених 10 % населення можуть опинитися в критичному стані у випадку складної хірургічної операції, необхідності лікування за кордоном та ін. Наприклад, у 2013 році домогосподарство з 10 децильної групи мало витрати на охорону здоров'я понад 72 тисячі грн на рік, що становило 73 % річного бюджету домогосподарства. Кошти, які залишилися після оплати медичних товарів та послуг, становили два прожиткових мінімуми на особу на місяць. Таким чином, домогосподарство не потрапило до категорії бідних, хоча і витратило ліву частку своїх доходів на лікування. Інше домогосподарство (із сьомої децильної групи) витратило за рік майже 37 тисяч грн на охорону здоров'я, що становило 40 % його річного бюджету. В результаті таких витрат ресурси домогосподарства скоротилися до 1154,6 грн на особу на місяць, що лише на 40 грн перевищує прожитковий мінімум, але є на 33 грн нижчим за межу відносної бідності (1187 у 2013 році). Таким чином, це домогосподарство опинилося серед бідних внаслідок витрат на лікування, хоча мало досить пристойні доходи.

Однак, у разі необхідності проведення нескладної операції із середнім реабілітаційним періодом таким сім'ям нічого не загрожує. Натомість, бідні вимушені будуть для такого лікування накопичувати борги (якщо зможуть стати позичальниками), а вразливі до цього виду бідності витратять всі свої резерви, і вірогідно, перейдуть до категорії бідних. У гіршому випадку такі сім'ї взагалі не зможуть скористатися послугами охорони здоров'я: у 2013 році 22,1 % населення, яке потребувало лікування, не змогли отримати медичні послуги або купити необхідні ліки, переважно через відсутність коштів.

Якщо провести межу вразливості до бідності внаслідок захворювання на рівні прожиткового мінімуму, збільшеного на розмір фактичних медіанних витрат на медичні товари та послуги, то частка вразливих (крім бідних за критерієм прожиткового мінімуму) становитиме близько 16 %, а рівень бідності (включаючи вразливість) сягатиме майже 36 % (табл. 1). У випадку використання не медіанних, а середніх витрат на охорону здоров'я, рівень бідності зростає до 55,4 %. Якщо у якості межі

Таблиця 1. Оцінка рівня бідності внаслідок захворюваності та рівня вразливості до даної форми бідності за різними порогами, 2013 р.

Поріг вразливості до медичної бідності	Вартісне значення порогу вразливості, грн на особу на місяць	Частка вразливих до медичної бідності (без бідних), %	Рівень медичної бідності, %
Прожитковий мінімум + річні медіанні фактичні витрати на медицину	1351	16,1	35,9
Прожитковий мінімум + річні середні фактичні витрати на медицину	1677	35,6	55,4
Прожитковий мінімум + річні медичні витрати між 8-ю і 9-ю децильними групами (за медичними витратами)	1868	45,7	65,5
Максимальні середньомісячні фактичні медичні витрати	6024	79,5	99,3

Джерело: розраховано автором за мікроданими Обстеження умов життя домогосподарств у 2013 році Державної служби статистики України.

вразливості до даної форми бідності використати максимальні фактичні середньомісячні витрати (6024 грн на особу на місяць у 2013 році) і припустити, що домогосподарство витратить всі свої ресурси на лікування, не залишивши при цьому навіть мінімальних коштів на споживання, то рівень бідності перевищить 99 %.

Таким чином, у випадку настання неважкої хвороби, лікування якої потребуватиме медіанних чи середніх сум, серед бідних може додатково опинитися від 16,1 до 35,6 % населення, а рівень вразливості до бідності внаслідок захворюваності становитиме 35,9–55,4 %. У випадку настання тяжкої хвороби, яка потребує витрачання значних коштів (навіть для забезпечених верств населення), серед бідних ризикують опинитися майже всі українські родини, включаючи представників десятої децильної групи.

Якщо розглядати бідність у немонетарному вимірі, то нараженими на ризик через захворювання також вважаються особи, які не можуть з інфраструктурних причин вчасно отримати допомогу. Такі особи чи сім'ї доповнюють групу вразливості до медичної бідності, вони переважно мешкають у сільській місцевості: 41,8 % сільських домогосподарств потерпає від незабезпеченості населеного пункту послугами швидкої медичної допомоги, а 28,5 % – від відсутності поблизу житла будь-якої медичної установи. В окремих випадках навіть впевнене фінансове становище домогосподарства не може компенсувати інфраструктурну недоступність медичних послуг, а для вразливих до бідності сімей такі проблеми суттєво посилюють негативні впливи.

У випадку бідності за житловими умовами теоретична схема дослідження виглядає інакше. Однозначно бідними за цією формою можна вважати ті сім'ї, які мають незадовільні житлові умови (за наявністю хоча б одного фактору: замала площа житла, високе навантаження мешканцями на одну кімнату, відсутність елементарних зручностей, аварійність чи занедбаність помешкання внаслідок відсутності капремонту). Набагато важче визначити контингент вразливих до житлової бідності, адже його фактично можна виокремити лише серед сімей, які орендують житло. Решті сімей можна у якості межі вразливості присвоювати середню за регіоном орендну плату за житло, але такий підхід має низку припущень та обмежень.

Сьогодні більше половини населення країни потрапляє під визначення житлової бідності, оскільки умови їх проживання мають принаймні одну негативну характеристику: 13,7 % – замалу житлову площу, майже 9 % – надвисоке навантаження особами на одну кімнату, 27 % мешкають у вкрай застарілому і занедбаному житлі, а практично кожна четверта особа проживає у помешканні без елементарних зручностей.

Таблиця 2. Поширеність ознак житлової бідності, %, 2013 р.

Ознаки житлової бідності	Частка населення, що мають відповідні ознаки житлової бідності
Житлова площа менше 7,5 кв. м на особу	13,7
Навантаження більше 2-х осіб на 1 кімнату	8,9
Будинок збудовано до 1980-х років і не було жодного капремонту	27,0
Відсутність туалету зі зливом (каналізації) в помешканні	23,4
Наявність хоча б однієї з 4-х ознак	51,0

Джерело: розраховано автором за мікроданими Обстеження умов життя домогосподарств у 2013 році Державної служби статистики України.

Таблиця 3. Розподіл винаймачів житла за квінтільними групами

Квінтільні групи за витратами	Частка винаймачів житла за квінтільними групами, %	Розподіл винаймачів житла за квінтільними групами, %
1	1,83	11,45
2	2,05	12,76
3	3,26	20,34
4	3,81	23,73
5	5,17	31,71
Україна	3,22	100

Джерело: розраховано автором за мікроданими Обстеження умов життя домогосподарств у 2013 році Державної служби статистики України.

Згідно з даними обстеження⁴, сьогодні 3,4 % домогосподарств або 3,2 % населення вирішує житлову проблему шляхом оренди житла (табл. 3). З кожною квінтільною групою зростає частка винаймачів житла і при цьому зменшується ризик втрати основних джерел доходів. Проте, у нестабільній економічній ситуації ризик втрати роботи і основних джерел для існування менше корелює з добробутом родини, на відміну від періоду економічної стабільності. Зрозуміло, що представники п'ятої квінтільної групи мають більше шансів «втриматися на плаву» в важкі часи, проте серед винаймачів житла вони складають менше третини (31,7 %). Отже, можна припустити, що близько 2,5 % сімей підпадуть під дію житловою бідності у разі втрати одного з основних джерел доходів. Відповідно, рівень житлової бідності, включаючи сегмент вразливості, становить 53,6 %.

Ще складнішою є ситуація з оцінкою бідності за ознакою заборгованості, адже в даному випадку важко провести саму межу бідності, і зрозуміло, набагато складніше визначити межу вразливості до даної форми бідності. Вчасне повернення кредитів може стати проблемою для значної частки домогосподарств, насамперед, через зменшення або часткову втрату основних джерел доходів. Навіть далеко небідні сім'ї можуть опинитися у зоні вразливості, особливо ті з них, які позичали гроші у валюті і стали заручниками не лише зниження реальних доходів і зменшення умовно вільних коштів, але й знецінення гривні.

А даними ОУЖД⁵, у 2013 році 11,7 % домогосподарств повертали позики та кредити, ще 3,7 % оплачували фінансові послуги. Зрозуміло, що дані абсолютно не координуються із фінансовою статистикою, яка опосередковано свідчить про значне кредитне навантаження на домогосподарства. Якщо припустити, що переважна більшість сімей, які повертали у 2013 році кредити⁶, може в будь-який момент потрапити до категорії фінансово неспроможних внаслідок втрати доходів, знецінення гривні та т. ін., і додати до них бідних за критерієм прожиткового мінімуму, які мають мізерні шанси скористатися кредитом, а тим більше його повертати, то рівень бідності за ознакою заборгованості можна оцінити в 30 %.

⁴ Розраховано за даними Обстеження умов життя домогосподарств, що проводить Держслужба статистики України на постійній основі.

⁵ Обстеження умов життя домогосподарств, що проводить Держстат України на постійній основі.

⁶ За даними ОУЖД, близько 38 % позичальників перебувають у відносно впевненому фінансовому становищі – належать до п'ятої квінтільної групи.

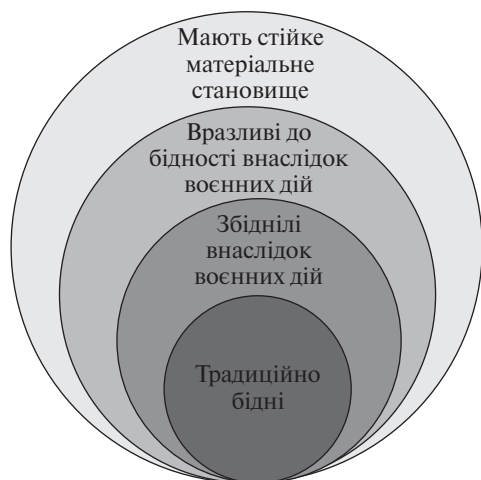

Рис. 2. Теоретична схема дослідження раптової бідності внаслідок бойових дій на Донбасі

Абсолютно новим явищем для України стала *бідність внаслідок бойових дій*. Бідні сім'ї, які в результаті військових подій ще й втратили майно (через евакуацію чи руйнування помешкання), опинилися на межі виживання і можуть сьогодні розраховувати виключно на підтримку держави та волонтерів. До другої групи можна віднести сім'ї, які раніше мали певні заощадження та непогану роботу, але внаслідок бойових дій втратили все і раптово стали бідними. Це і є група так званих нових бідних. Межа вразливості до цієї форми бідності (межа третьої групи) проходить надто високо, оскільки накопичення чи поточні доходи постраждалих сімей сьогодні мають перебивати такі витрати, як оренда житла, оновлення вкрай необхідного у щоденному користуванні втраченого (або навіть тимчасово втраченого) домашнього майна, одягу та взуття, навчальних товарів для дітей тощо.

Форму раптової бідності внаслідок бойових дій та пов'язаних з ними процесами можна розглядати таким чином: з чотирьох шарів постраждалого від бойових дій населення лише верхня частина, яка мала дуже впевнене матеріальне становище (рахунки у банках, нерухомість у непостраждалих районах тощо) або надвисокий рівень кваліфікації у конкурентному сегменті, змогла зберегти прийнятний рівень життя і не опинитися у зоні високих ризиків бідності (рис. 2). Решта населення постраждалих територій у тій чи іншій мірі стала заручником ситуації та вже потрапила у зону раптової бідності або балансує на її межі.

Оцінки масштабів *раптової бідності внаслідок бойових дій сьогодні* є значно обмеженими з двох причин. По-перше, пройшов незначний період часу для узагальнення статистичних потоків інформації та зіставлення даних поточної статистики та вибіркового обстеження. По-друге, нестандартність ситуації потребує додаткових до традиційних джерел інформації з метою поглибленого дослідження ситуації, адже в рамках наявної системи спостережень неможливо виявити всі аспекти нового явища.

Станом на перший квартал 2014 року більше половини населення Донецької та Луганської областей (59,1 %) мали доходи в межах від одного до двох прожиткових мінімумів, ще 27,4 % – взагалі нижче від прожиткового мінімуму. Отже, переважна більшість мешканців, які могли опинитися у зоні бойових дій, підпадала під визна-

чення раптової бідності або вразливості до неї: з 6 млн мешканців зони АТО і прилеглих територій понад 5 млн потрапили або до групи раптово збіднілих або до групи вразливих до бідності внаслідок бойових дій, незалежно від того, переїхали вони в іншу частину країни чи залишилися в місці постійного проживання.

Вже сьогодні стає зрозумілим, що система державної соціальної підтримки як важіль прямого впливу на бідність виявилася абсолютно непристосованою до нових умов, і не здатна відповісти на нові виклики. Крім того, система економічних механізмів сьогодні не виконує основних функцій і має бути кардинально перебудована відповідно до вимог запобігання негативним впливам на суспільне середовище. Розворот вектору політики у економічній та соціальній сфері потребує чіткого уявлення щодо масштабу та структурних особливостей негативного соціального явища, ризиків його поширення та можливих ефектів від реалізації реформ. Для цього насамперед необхідно вдосконалювати інформаційне поле як у напрямку забезпечення більш повної та достовірної інформації, так і стосовно пошуку нових ефективних джерел статистичних даних.

Висновки. Проведене дослідження доводить, що нові вагомі прояви бідності, як то 1) неспроможність оплати за лікування, 2) незадовільні житлові умови чи ризик їх погіршення, 3) кредитно-фінансова неспроможність домогосподарства, 4) втрата майна і джерел існування внаслідок бойових дій, сьогодні можуть бути ідентифіковані як нові форми української бідності, що мають принципову відмінність від поширених раніше. Оцінки нових форм бідності свідчать про масштабність явища та високий ступінь вразливості населення і дають підстави для перегляду традиційних підходів у формуванні державної політики протидії бідності та соціальному відторгненню.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лібанова Е.М. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу : монографія / Е.М. Лібанова. – К. : КНЕУ, 2008. – 330 с.
2. Ревенко А. Бідні верстви населення в Україні (за даними досліджень сімейних бюджетів Держкомстатом України) // Україна: аспекти праці. – К., 1997. – №7. – С. 13–25.
3. Саєнко Ю. Феномен і особливості бідності в Україні // Україна: аспекти праці. – К., 1997. – №7. – С. 11–12.
4. Соціальна безпека: теорія та українська практика : монографія / За ред. І.Ф. Гнибіденка, А.М. Колота, В.В. Рогового. – К. : КНЕУ, 2006. – 292 с.
5. Мандибура В.О. Рівень життя населення України та проблеми реформування механізмів його регулювання. – К. : Парламентське вид-во, 1998. – 256 с.
6. Національні рахунки України за 2011 рік. Статистичний збірник. – К. : Державна служба статистики України, 2013. – С. 27–31.
7. Національні рахунки України за 2012 рік. Статистичний збірник. – К. : Державна служба статистики України, 2014. – С. 25–29.

REFERENCES

1. Libanova, E.M. (2008). *Bidnist' naseleennyia Ukrainy: metodolohiya, metodyka ta praktyka analizu [Poverty in Ukraine: methodology, methods and practices of analysis]*. K. KNEU [in Ukrainian].
2. Revenko, A. (1997). *Bidni verstvy naseleennyia v Ukraini [Poor populations in Ukraine]*. *Ukrayina: aspekty pratsi – Ukraine: aspects of labor*, 7, 13-25 [in Ukrainian].
3. Sayenko, Yu. (1997). *Fenomen i osoblyvosti bidnosti v Ukraini [Phenomenon and characteristics of poverty in Ukraine]*. *Ukrayina: aspekty pratsi – Ukraine: aspects of labor*, 7, 11-12 [in Ukrainian].

4. Hnybidenko, I.F., Kolot, A.M., Rohovohyy, V.V. (Eds.). (2006). *Sotsial'na bezpeka: teoriya ta ukrayins'ka praktyka [Social Security: Theory and Practice Ukrainian]*. K. KNEU in Ukrainian].
5. Mandybura, V.O. (1998). *Riven' zhyttya naseleennya Ukrayiny ta problemy reformuvannya mekhanizmv yoho rehulyuvannya [The living standards of the population of Ukraine and problems on the mechanisms of its regulation]*. K.: Parlaments'ke vyd-vo [in Ukrainian].
6. *Natsional'ni rakhunky Ukrayiny za 2011 rik. Statystychnyy zbirnyk [National Accounts of Ukraine in 2011. Statistical Yearbook]*. (2013). K.: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny [in Ukrainian].
7. *Natsional'ni rakhunky Ukrayiny za 2012 rik. Statystychnyy zbirnyk [National Accounts of Ukraine in 2012. Statistical Yearbook]*. (2014). K.: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 03.02.2015